

Zamek książęcy w Ciechanowie

Zamek książęcy w Ciechanowie jest dość powszechnie uznawany za jeden z najlepszych przykładów gotyckich zamków nizinnych w Polsce (stanowiących zaledwie 8,9% zachowanej substancji zabytkowej)⁵. Jego budowa (na bagnach w zakolu rzeki Łydyni) przypada na 2. połowę XIV w.⁶, choć nie wszyscy badacze są w tej sprawie zgodni, przesuwając czas powstania warowni dopiero na 3. dekadę XV w.⁷. Bez względu na ten rozrzut, za fundatora zamku można uznać księcia Janusza I Starszego (1379–1429). Niemalże od samego początku swojej historii obiekt ten był wielokrotnie modernizowany i rozbudowywany, zmieniając stopniowo charakter z obronnego na rezydencjonalno–obronny. Wyniesienie murów i wież do obecnej wysokości przypada na przełom XV/XVI w.⁸. Po 1547 r., wraz z przejściem zamku przez Bonę (jako część wdowiej oprawy) i rozbudową funkcji rezydencjonalnych tzw. Domu Dużego, rozpoczyna się ostatni okres świetności warowni⁹. Wtedy też wykonano jej najstarszy znany opis¹⁰. Od tego czasu następuje stop-

⁵ Zob. B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 22, 127–128.

⁶ Zob. R. Małowiecki, *Problemy początków zamku w Ciechanowie*, „Zapiski Ciechanowskie”, t. VIII, 1992, s. 77–93.

⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. X, Dawne województwo mazowieckie, z. 1, *Ciechanów i okolice*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, Warszawa 1977, s. 10.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ *Rewizya Budowl. Inwentarze Bydląt i Zapasów Zbożowych w Dobrach Królewskich wykonane R. 1549*, Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: Archiwum Skarbu Koronnego, dz. XLVI, ks. 139, k. 501–503.

Grzegorz Kęsik

niowa dewastacja zamku, przyspieszona przez napady wojsk szwedzkich (w okresie „potopu” i w 1708 r. — w ramach wojny północnej). Po III rozbiorze Ciechanów przypada Prusom. Podejmowane są próby przystosowania warowni do celów penitencjarnych, ówczesne techniki budowlane nie pozwalają jednak na wykorzystanie starych, spękanych murów i ostateczny wybór w sprawie lokalizacji więzienia pada na Płock¹¹. Około 1801 r. następuje rozbiórka resztek zabudowań wewnętrznych oraz północno-wschodniego narożnika zamku — celem pozyskania taniego materiału budowlanego¹². Od 1818 r. ruiny stają się własnością rodu Krasieńskich, przy czym nie wpływa to na poprawę ich stanu¹³.

Pierwsze prace remontowe przypadają dopiero na początek XX w. — z związku z działalnością Adama i Edwarda Krasieńskich, przejmujących w latach 1906–1909 (Adam) oraz 1910–1927 (Edward) Towarzystwu Opieki nad Zabytkami Przeszłości¹⁴. Zakres ówczesnych prac można uznać za znaczny. Dokonano rekonstrukcji bramy zachodniej, odtworzono narożnik północno-wschodni, zaplombowano pęknięcia w kurtynach i zabezpieczono ich koronę. Zamek przekazano w użytkowanie straży ogniowej, zaś dziedziniec udostępniono mieszkańcom miasta do celów rozrywkowych (estrada, kort tenisowy — latem, ślizgawka — zimą)¹⁵. W okresie międzywojennym (na fali popularności ruchu regionalnego) pojawiają się nieudane próby przekształcenia ruin w muzeum, aby „młodzież kończąca gimnazjum w Ciechanowie, obowiązkowo musiała znać rzeczy, związane z przeszłością i teraźniejszością naszego zakątka”¹⁶. Po przegranej przez Polskę wojnie obronnej, Ciecha-

¹¹ Zob. A. Kociszewski, *Wokół zagłady ciechanowskiego zamku*, „Zapiski Ciechanowskie”, t. VIII, 1992, s. 94–103.

¹² Działalność ta, związana była z budową browaru w pobliskiej Opinogórze. Decyzję o pozyskaniu cegieł z zamku podjął pruski administrator tych terenów, Melchior Numann.

¹³ A.K.F. Wołosz, *Ze studiów nad zamkiem książęcym w Ciechanowie*, „Ciechanowskie Studia Muzealne”, t. I, 1988, s. 34.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ K. Raniecki, *Ciechanów dawniejszy (zamek — cz. 4)*, „Kronika Ciechanowska”, r. III, 1932, nr 8, s. 4.

¹⁶ Tamże, s. 5.

Spór o rewitalizację zamku w Ciechanowie

nów wraz z całym Północnym Mazowszem zostaje wcielony do Prus Wschodnich jako stolica nowej jednostki administracyjnej — rejencji. Fakt ten — według hitlerowców — wymagał drastycznych zmian przestrzennych, stąd decyzja o likwidacji Ciechanowa i wybudowaniu od podstaw nowego Zichenau. Z dawnego miasta miał pozostać jedynie zamek i gotycki kościół; obie budowle uznane zostały za pomniki kultury niemieckiej (przy czym zamek, w wyniku spiętrzenia wód rzeki Łydyni, miał znaleźć się na obszernej wyspie)¹⁷. Zaplanowano rekonstrukcję warowni, Niemcy wykonali pomiary zamku, ale żadnych prac budowlanych przeprowadzić nie zdążyli. Dziedziniec zamkowy stał się w tym czasie miejscem koncentracji okolicznej ludności celem jej systematycznego wysiedlania, a także przeprowadzania pokazowych egzekucji¹⁸.

Pierwsze poważne prace badawcze architektoniczno–archeologiczne przeprowadzono na zamku w latach 1955–1957. Ich rewelacyjne, podobno, wyniki zaginęły¹⁹. Następnie (od 1958 r.) przystąpiono do właściwych prac konserwatorskich, poddawanych obecnie ostrej krytyce — tym bardziej, że ich projektant pozostaje nieznanymi²⁰. Pierwsza inicjatywa całkowitej odbudowy zamku pojawia się w czerwcu 1962 r. wraz z uchwałą Miejskiej Rady Narodowej, stwierdzającą m. in., iż „z braku dokumentów co do wyglądu zewnętrznego dawnej części mieszkalnej można przyjąć projekt przez analogię do innych podobnych zamków, a wewnątrz odbudować na nowoczesne sale muzealne”²¹. Odbudowie sprzeciwiła się jednak komisja pod przewodnictwem Stanisława Lorentza, wizytująca zamek we wrześniu 1962 r.²². W rezultacie postanowiono przeznaczyć na cele muzealne tylko zachowane kubatury (2 baszty),

¹⁷ A. Kociszewski, *Rejencja Ciechanowska (Regierungsbezirk Zichenau) 1939–1945*, „Zapiski Ciechanowskie, t. IX, 1995, s. 189.

¹⁸ A. Wołosz, *Ze studiów...*, *op. cit.*, s. 34–35.

¹⁹ Tamże, s. 35. W wyniku sporu o rewitalizację zamku, część ze wspomnianej dokumentacji badawczej udało się odnaleźć w Zakładzie Architektury Polskiej, Wydziału Architektury i Urbanistyki Politechniki Warszawskiej.

²⁰ Tamże.

²¹ *Zamek w Ciechanowie będzie odbudowany*, „5 Rzek”, r. IV, 1962, nr 3, s. 16; cyt. za: A.K.F. Wołosz, *Ze studiów...*, *op. cit.*, s. 52.

²² Tamże, s. 35.

Grzegorz Kęsik

zaś resztę murów zabezpieczyć jako tzw. „trwałą ruinę” — co znalazło wyraz w komunikacie podczas uroczystej sesji naukowej z okazji 900-lecia Ciechanowa²³. Prace budowlane poprzedzono licznymi badaniami archeologicznymi, które trwały aż do końca lat 70. XX w. Obecny wygląd zamku jest efektem restauracji dokonanej przez Pracownię Konserwacji Zabytków z Warszawy i Olsztyna w latach 1979–1986; podczas tych prac zrekonstruowano dodatkowo jedną z trzech gotyckich piwnic w przyziemiu „Domu Dużego”²⁴. Po przemianach ustrojowych kontrowersyjny pomysł całkowitej odbudowy został zarzucony, a od połowy lat 90. XX w. zanikła naukowa działalność związana z warownią. Wraz z popularyzacją Internetu można — także tam — trafić na dość dobre opracowanie historii zamku²⁵. Obecnie właścicielem zabytku jest Marszałek Województwa Mazowieckiego, a zarządcą — Muzeum Szlachty Mazowieckiej (utworzone w 1973 r. jako Muzeum Zamku w Ciechanowie, później przekształcone w Muzeum Okręgowe, a od 1998 r. funkcjonujące pod aktualną nazwą).

²³ W. Kowalczyk–Kochanowski, *Komunikat w sprawie odbudowy zamku w Ciechanowie* [w:] S. Pazyra (red.), *Millenium Ciechanowa*, Ciechanów 1969, s. 195.

²⁴ A.K.F. Wołosz, *Zamek w Ciechanowie*, Ciechanów 1991, s. 43.

²⁵ Zob. <http://www.sztuka.net>, menu: zabytki, Ciechanów — Zamek Książąt Mazowieckich, dostęp: 6 stycznia 2008 r.